

Vadim I. Musaev. *Pravoslavie v Pribaltike v 1890–1930-e gg.* Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Politekhničeskogo universiteta, 2018. 385 s. ISBN 9785742260653 (Vadims Musajevs. *Pareizticība Baltijā 1890.–1930. gados*)

2018. gada pavasarī Sankt-pēterburgā klajā nākusi vēstures zinātņu doktora, Sanktpēterburgas Politehniskās universitātes Starptautisko attiecību katedras profesora

Vadima Musajeva grāmata “Pareizticība Baltijā 1890.–1930. gados”.

Darbs sastāv no trim nodaļām. Pirmā nodaļa veltīta Rīgas pareizticīgajai eparhijai līdz 1917. gadam (19. gs. beigās un 20. gs. sākumā tajā ietilpa Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņu teritorijas). Otrajā nodaļā V. Musajevs pievēršas Lietuvas eparhijai līdz 1917. gadam (19. gs. beigās tajā ietilpa Grodņas, Viļņas un Kauņas guberņu teritorijas). Tiesa, 1900. gadā Grodņas guberņā tika izveidota atsevišķa Pareizticīgās baznīcas eparhija. Savukārt trešajā nodaļā autors aplūko notikumus no 1917. gada un Pareizticīgās baznīcas vēsturi neatkarīgajās Baltijas valstīs – Igaunijā, Latvijā un Lietuvā starpkaru periodā.

Darbs pretendē uz apkopojošu lomu un reāli aptver plašākas hronoloģiskās robežas, nekā tās minētas grāmatas nosaukumā. Pirmā un otrā nodaļa sākas ar vēsturiskiem atskatiem Austrumbaltijas vēsturē 12. un 13. gadsimtā (11.–12., 160.–161. lpp.), reģiona pievienošanu Krievijas impērijai 18. gadsimtā (16., 18., 166. lpp.) un pareizticību tajos laikos. Aprakstīta arī rusifikācijas politika, kas skāra Lietuvu jau 19. gs. 30. un 60. gados (169.–170. lpp.), tā paša gadsimta 40. gados Vidzemes guberņā notikusi latviešu un igauņu zemnieku masveidīgā pāriešana pareizticībā (22.–27. lpp.), Rīgas pareizticīgās eparhijas izveidošanās apstākļi 1850. gadā (29. lpp.) un citas tēmas. Minētās apakšnodaļas galvenokārt

tapušas, nevis balstoties uz avotu pētījumiem, bet gan izmantojot tikai zinātnisko literatūru.¹

Visinteresantākā grāmatas daļa, kas atteicas uz pareizticības vēsturi Latvijas teritorijā, ir pirmās nodaļas 4.–7. apakšnodaļa (64.–159. lpp.), kas veltītas Rīgas eparhijas vēsturei 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Autors plaši izmantojis Krievijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – KVVA) 796. (Svētās Sinodes kancelejas fonds), 797. (Svētās Sinodes oberprokurora kancelejas fonds) un citus fondus, tādējādi iekļaujot zinātniskajā apritē daudzus agrāk neizmantotus dokumentus un materiālus. Jāpiebilst, ka šis laika posms Latvijas un Igaunijas Pareizticīgās baznīcas vēstures historiogrāfijā kopumā joprojām ir nepietiekami izpētīts un maz zināms. V. Musajevs daudz paveicis, lai pārvarētu šos trūkumus. Viņa darbā skatīts pareizticīgo klosteru un draudžu stāvoklis tajā laikā, baznīcas misionārā darbība, starpkonfesionālās attiecības, 1905. gada 17. aprīļa cara “Tolerances edikts” jeb ukazs “Par reliģisko brīvību” saistībā ar Pareizticīgo baznīcu u.c.

Nākamā nodaļa veltīta Lietuvas eparhijai (160.–236. lpp.). Abas pirmās grāmatas nodaļas rakstītas pēc viena plāna. Abām ir identiskas apakšnodaļas, kurās atšķiras tikai teritorija, par kuru tiek runāts. Pat apakšnodaļu nosaukumi dažviet līdzīgi, jo aplūkota pareizticība šajā reģionā līdz 19. gs. vidum, eparhijas izveidošana, politiskā un sabiedriskā situācija un tās attīstība, starpkonfesionālās attiecības un pretstāvēšana, 1905.–1907. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara ietekme uz eparhijas dzīvi. Uzreiz nepieciešams atzīmēt, ka par notikumiem 1914.–1916. gadā diemžēl ir ļoti maz informācijas. Rakstot par Lietuvas eparhiju, izņemot KVVA fondus, izmantoti arī Nikolaja Izvekova (*Nikolai Izvekov*), Grigorijs Kiprianoviča (*Grigorii Kiprianovich*) un citi darbi.² Autors licis uzsvartu uz eparhijas izveidošanu, kā arī uz laika posmu pirms 19. gs. beigām. Sakarā ar to viņš atklāj galvenos masveida kampaņas faktus par uniātu pievēršanu pareizticībai 19. gs. 30. un 60. gados, kā arī politisko un nacionālo pretstāvi reģionā no 1905. līdz 1907. gadam.

¹ Piemēram: Aleksandr V. Gavrilin (1999). *Ocherk istorii Rizhskoi eparkhii. 19 vek.* Rīga: Filokaliia; *Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvei i prikhodov Rizhskoi eparkhii (1893–1902)*. Vyp. 1–3. Rīga: Tipo-litogr. L. Blankenshteina; u.c.

² Sk.: Nikolai D. Izvekov (1893). *Statisticheskoe opisanie pravoslavnykh prikhodov Litovskoi eparkhii*. Viļņa: Tip. I. Bliumovicha; Nikolai D. Izvekov (1899). *Istoricheskie ocherk sostoianii pravoslavnoi tserkvi v Litovskoi eparkhii za vremia s 1839–1889 g.* Moskva: Tip. A. I. Snegerevoi; Grigorii Ia. Kiprianovich (1895). *Istoricheskie ocherk pravoslaviia, katolichestva i unii v Belorussii i Litve s drevneishego vremeni*. Viļņa: Tip. I. Bliumovicha.

V. Musajevs akcentējis sarežģītās starpkonfesionālās attiecības Baltijas reģionā un arī Krievijas impērijas politiku, kas bieži negatīvi ietekmēja situāciju. V. Musajevam kopumā izdevies distancēties un notikušo aprakstīt objektīvi, to mēs varam pieskaitīt pie viņa darba sasniegumiem.

Autors izdarījis pamatotu secinājumu, ka Baltijas guberņas bija vienīgs Krievijas impērijas reģions, kurā notika vietējo iedzīvotāju masveidīga pāriešana pareizticībā, un 20. gs. sākumā latvieši un igauņi tur veidoja četras piektdaļas no pareizticīgajiem. Sakarā ar to Baltijas guberņas bija viens no Krievijas impērijas reģioniem, kur Pareizticīgās baznīcas struktūra zināmā mērā spēlēja valdības politikas atbalstītājas lomu, vērstu uz nomales un centra tuvināšanu. Turklāt jāpiezīmē, ka Rīgas eparhijas vadība speciāli to necentās darīt, tomēr, protams, arī bija spiesta piekopt šādu politiku (189.–190. lpp.).

Trešā nodaļa veltīta pareizticības vēsturei Baltijā no 1917. gada līdz 1940. gadam. Darbā atzīmēts, ka periods no 1917. gada līdz 20. gs. 30. gadiem bija jauns posms pareizticības vēsturei šajā reģionā. Tikai Pirmā pasaules kara laiks, kā jau iepriekš minēts, šeit aprakstīts nepietiekami. Plašāk autors stāsta par nacionālajām pretrunām Pareizticīgajā baznīcā. Nozīmīga vieta ierādīta Rēveles (Tallinas) bīskapa Platona (Pāvels Kuļbušs, 1869–1919) darbībai (254.–262. lpp.), kurš uzstājās kā pareizticīgos apvienojoša persona Igaunijā. Grūtajā 1918. gadā viņš pagaidus vadīja arī pareizticīgās draudzes Latvijas teritorijā laika posmā, kad pastāvēja vācu karaspēka okupācija, daudzveidīgi konflikti sabiedrībā un notika neatkarības pasludināšana gan Igaunijā, gan Latvijā. 1919. gada janvārī bīskapu Platonu kopā ar citiem pareizticīgo priesteriem Tartu nogalināja lielinieki.

Iekšējos nacionālos procesus pareizticīgajās draudzēs Baltijas valstīs V. Musajevs iekļauj šo valstu attīstības kontekstā, salīdzinot tos ar situāciju Polijā, Ukrainā, Somijā un Gruzijā. Šeit nepieciešams atzīmēt, ka Ukrainas un Gruzijas apstākļi principiāli atšķirās, jo, atšķirībā no Baltijas valstīm, tur pareizticīgie bija vairākumā. Tajā pašā laikā situāciju Somijā mēs varam salīdzināt tikai ar Igauniju, nevis ar Latviju un Lietuvu, kur etniskā un konfesionālā situācija bija daudz sarežģītāka, savukārt notikušo Polijā – tikai ar katolisko Lietuvu un arī tad tikai nosacīti.

Trešās nodaļas piektā apakšnodaļa (310.–331. lpp.), kas veltīta Latvijas Pareizticīgajai baznīcai starpkaru periodā, uzrakstīta uz publicētās literatūras pamata. Galvenokārt izmantoti Zigmunda Balevica, Jāņa

Kalniņa, Antonija Pommera (*Antonii Pommer*), Sebastiana Rimestada, Sergeja Saharova (*Sergei Sakharov*), Teofana (Požidajeva; *Feofan Pozhidaev*) un citi darbi.³ Autors gandrīz nav izmantojis vēstures avotus,⁴ to skaitā arī publicētos vai digitalizētos un pieejamos internetā (piemēram, Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitalizēto 20. gs. 20.–30. gadu avīžu un žurnālu kolekciju). Stāstījuma centrā ir arhibīskapa Jāņa (Pommera, 1876–1934) darbība un ļoti sīki iztirzāts, kas notika 30. gadu otrajā pusē pēc viņa noslepkavošanas. Nākas konstatēt, ka daudzi apgalvojumi, kas attiecas uz šajā apakšnodaļā iztirzātajiem jautājumiem, ir vienkāršoti un nav atbilstoši pierādīti (piemēram, sk. 324. lpp. par attiecībām starp arhibīskapu Jāni Pommeru un virspriesteriem Kirilu Zaicu (*Kirill Zaits*), Aleksandru Makedonski (*Aleksandr Makedonskii*), protodiakonu Konstantīnu Dorinu (*Konstantin Dorin*) un notikušo skandālu, par ko ir daudz materiālu⁵). Uzskatām, ka šis darba daļas zinātniskā vērtība ir visai neliela.

Trešās nodaļas ceturttā apakšnodaļa veltīta pareizticībai Igaunijā 20. gs. 20. gados (272.–300. lpp.). Aprakstīts Igaunijas Pareizticīgās baznīcas starpkaru perioda galvenais notikums – pāriešana Konstantinopoles patriarhijas jurisdikcijā 1923. gadā. Autors par šo problēmu atstāta tikai Maskavas patriarha Aleksija II (Ridigera, 1929–2008) viedokli, kurš kvalificēja to par kanoniski apšaubāmu (284.–285. lpp.). Stāstot par attiecībām starp igauņu un krievu pareizticīgajiem, arī šeit viņš galvenokārt tikai apkopojis jau esošo zinātnisko literatūru (arī somu un igauņu

³ Zigmunds Balevics (1987). *Pareizticīgo baznīca Latvijā*. Rīga: Avots; Jānis Kalniņš (2007). *Latvijas pareizticīgā baznīca: vēstures komentārs*. Rīga: San Estera; Antonii Pommer (1931). *Pravoslavie v Latvii. Istoricheskie ocherki*. Rīga: Tip. I. Lukstinia; Sebastian Rimestad (2012). *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt am Main: Peter Lang; Sergei P. Sakharov (1937). *Rizhskie pravoslavnye arhipastyri za sto let (1836–1936). Populiarno-istoricheskii ocherk*. Daugavpils: Izdanie S. P. Sakharova; Igumen Feofan (Pozhidaev) (2004). *Sviashchennomuchenik Ioann, arkhiepiskop Rizhskii*. Rīga: Balva.

⁴ Izmantoti tikai: Genrikh Grossen (1994). Zhizn' v Rige. Vospominaniia. *Daugava*, № 1, s. 156–187; Iurii L. Sidiakov (sost.) (2011). *Russkii mir i Latviia: Iz arkhiva sviashchennomuchenika arkhiepiskopa Rizhskogo i Latviiskogo Ioanna (Pommera). Pis'ma i drugie dokumenty*. T. III. (Al'manakh obshchestva Seminarium hortus humanitatis, vyp. XXIV). Rīga: Seminarium hortus humanitatis.

⁵ Sk., piemēram: *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 1534–2–13229; 1535–2–16910; 7469–1–73.

valodā, kuras autors labi pārvalda),⁶ bet pats neanalizē vēstures avotus. V. Musajevs aprobežojas ar 20. gadiem, bet par 30. gadiem runā maz, kas noteikti ir uzskatāms par nopietnu šīs monogrāfijas/pētījuma trūkumu.

Pareizticīgās baznīcas vēsturei neatkarīgajā Lietuvas Republikā starpkaru posmā V. Musajevs veltījis mazāk uzmanības nekā šim pašam periodam Latvijā un Igaunijā. Aprakstīts tikai Lietuvas Pareizticīgās baznīcas galva metropolīts Eļevterijs (Bogojavlenskis; *Elevferii Bogoiavlenskii*, 1868–1940) un viņa loma baznīcas normālas dzīves atjaunošanā; pareizticīgo vajāšanas Viļņas apgabalā, kas 20.–30. gados bija iekļauts Polijas teritorijā. Autors savā darbā atkal smēlies informāciju no citu zinātnieku darbiem,⁷ pats neko jaunu nepienesot. Ļoti sīki aprakstīts tāds svarīgs notikums kā virsgana Eļevterija vizīte Maskavā 20. gadu beigās. V. Musajevs nestāsta par Lietuvas valdības politikas izmaiņām attiecībā pret Pareizticīgo baznīcu pēc Antana Smetonas (*Antanas Smetona*, 1874–1944) autoritārā režīma nodibināšanas 1926. gadā, kas daudz stingrāk attiecās pret Katoļu baznīcu, kura bija Pareizticīgās baznīcas galvenais pretinieks starpkaru periodā Polijā un Lietuvā. 30. gadu notikumi šeit speciāli izlaisti. Ja noslēgumā par Pareizticīgās baznīcas stāvokli Igaunijā, Latvijā un arī Somijā 30. gados atrodams sīks raksturojums (356.–358. lpp.), tad par Lietuvu tas nav dots.

Jāpiebilst, ka darbā ir daudz sīku kļūdu, paviršību un neprecizitāšu. Piemēram, monogrāfijas pielikumā (359. lpp.) ir Rīgas un Lietuvas pareizticīgo eparhiju un Baltijas valstu pareizticīgo baznīcu virsganu saraksts līdz 20. gs. vidum, kurā norādīts viņu kalpošanas laiks. V. Musajevs raksta, ka arhibīskapa Jāņa (Pommerera) Latvijas Pareizticīgās baznīcas valdīšanas sākums ir 1920. gads, bet pareizi ir – 1921. gads, savukārt metropolīta Augustīna (Pētersona, 1873–1955) – 1934. gads, kaut gan pareizi – 1936. gads.⁸ 151. lappusē V. Musajevs apgalvo, ka Rīgas arhibīskaps Joans (Smirnovs; *Ioann Smirnov*, 1844–1919) gadu pēc Sanktpēter-

⁶ Aleksii II, patriarkh (1999). *Pravoslavie v Estonii*. Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsentr "Pravoslavnaia entsiklopediia"; Igor' Prekup (1998). *Pravoslavie v Estonii. Kratkii istoricheskkii ocherk*. Tallinn: Trukis; Riho Saard (2008). *Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku algusaastad. Akadeemia*, 7, lk. 1543–1582; Usko Voitto Jalo Setälä (1962). *Viron apostolisen oiikeauskisen kirkon syntyvaiheita. Ortodoksia*, 13, S. 50–77.

⁷ Anatolii Popov (1993). *Pora prosnut'sha! Goneniia na pravoslavnykh v Pol'she v XX v.* Sankt-Peterburg: Obshchina Kazanskoi tserkvi Voskresenskogo Novodevich'ego monastyria; German Shlevis (2005). *Pravoslavnyye khramy Litvy*. Vil'nius: SAVO; u.c.

⁸ Aleksandrs Gavriļins (2015). *Jānis (Garklāvs): Pareizticīgais latvietis*. Rīga: LU aģentūra "Filozofijas un socioloģijas institūts", 26., 41. lpp.

burgas Garīgās akadēmijas pabeigšanas bija iecelts par Rīgas Garīgā seminārā pasniedzēju, kas ir nepareizi, jo viņš nekad nav strādājis šajā mācību iestādē.⁹ Turklāt grāmatas satura rādītājs (nodaļu un apakšnodaļu lapaspušu norāde) nesakrīt ar to, kas ir atrodams tekstā. Autors neizmanto jaunāko zinātnisko literatūru, piemēram, darbā nav atrodamas atsauces uz žurnālu *“Pravoslavie v Baltii”* (“Pareizticība Baltijā”), izdevumu *“Latviiskii pravoslavnyi khronograf”* (“Latvijas pareizticīgo hronogrāfs”) un Humanitārā semināra almanaha *“Al’manakh gumanitarnogo seminara: russkii mir i Latviia”* pēdējiem sējumiem, kā arī uz citiem darbiem un grāmatām.

Pirms dažiem gadiem iznāca V. Musajeva fundamentālā grāmata par Pareizticīgo baznīcu Somijā “Starp Rietumiem un Austrumiem: Pareizticība autonomajā un neatkarīgajā Somijā (1890.–1930. gadi)”.¹⁰ Tajā autors izmantojis daudz plašāku avotu bāzi, jo bez KVVA bija arī Somijas arhīvu, Krievijas Federācijas Valsts arhīva, Ļeņingradas apgabala Viborgas pilsētas Valsts arhīva materiāli, un rezultātā darbs izveidojās daudz kvalitatīvāks nekā par pareizticību Baltijā.

Neskatoties uz visiem trūkumiem, V. Musajeva grāmata ir uzskatāma par nozīmīgu piemesumu vēstures zinātnē. Pirmkārt, kā apkopojošs darbs, kāda līdz šim nav bijis, un, otrkārt, stāvēt pāri atsevišķu teritoriju: eparhiju, guberņu un valstu robežām, tā palīdz aplūkot Pareizticīgās baznīcas stāvokli aprakstītajā laika periodā visā reģionā kopumā.

Darbā ir ļoti labas kvalitātes fotogrāfijas, kā arī avotu un literatūras saraksti, personu rādītājs. Ceram, ka šo materiālu autors pārstrādās un papildinās, iekļaujot informāciju no Latvijas, Lietuvas, Polijas un Igaunijas arhīviem, un radīs vēl vienu izdevumu, kurā būtu pārvarēti iepriekš minētie trūkumi.

Sergejs Coja, Ivans Petrovs

⁹ Sk.: Preosviashchennyi Ioann, episkop Rizhskii i Mitavskii. *Rizhskie eparkhial'nye vedomosti*, 1910, № 17, s. 517.

¹⁰ V. I. Musaev (2014). *Mezhdu Zapadom i Vostokom: Pravoslavie v avtonomnoi i nezavisimoi Finliandii (1890-e–1930-e gg.)*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Politehnicheskogo universiteta. 538 s.